

ИЗАЗОВИ У ПРОУЧАВАЊУ ВЕРСКОГ ЖИВОТА РОМА¹

Досадашња истраживања верског живота Рома у Србији махом су се заснивала на упитницима и анкетама социолога религије о њиховој религијској (актуелна везаност за религију и цркву) и конфесионалној (припадање некој вери) самоидентификацији, о обредном празновању два верско-етничка празника: Васуљице (14. јануар, Св. Василије) и Ђурђевдана (6. мај, Св. Ђорђе), о односу већинског верског становништва према ромској верској мањини и верској дискриминацији према Ромима, те о утицају етничко-религијских чинилаца на социјалну дистанцу према ромском народу. Истраживачи се, међутим, нису упуштали у комплексније разумевање ромске религијске културе и нијансиране систематизације начина на који верници интерпретирају сопствено верничко искуство у контексту њиховог природног окружења. Посебно у случају новијих феномена на српском „религијском тржишту“, као што је конверзија Рома у мале верске заједнице протестантске провенијенције.

У раду су описани обимни истраживачки напори на детектовању Рома као *религијско-конфесионалног резервоара* протестантизације и испитивању чиниоца ромског придруживања адвентистима, баптистима, пентекосталцима и Јеховиним сведоцима, најбројнијим и најагилнијим представницима „трећег“ крака хришћанства у југоисточној Србији.

Кључне речи: Роми, верски живот Рома, протестантизација Рома, југоисточна Србија

¹ Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машинском факултету, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

Увод: Нишка ромолошка школа и проучавање
религије и верских обичаја Рома

О Ромима као да је све познато, а у ствари су још увек велика непознаница. Иако су Роми аутохтона етничка мањина у Србији и деле општу историјску судбину са већинским народом, испитивање њиховог економског положаја, специфичне културе и разноврсности вере и обичаја није у великој мери наилазило на разумевање наше научне и стручне јавности. У ретким искуственим истраживањима поглед се завршавао на конкретној локалној, градској или сеоској, заједници, често нерепрезентативној за она подручја која Роми насељавају.

Срби су исказивали посебно забрињавајуће непознавање ромског религијско-конфесионалног бића: каква је његова лепеза, како се обликује, који су главни фактори конституисања, да ли у том процесу Роми више примају или дају културна обележја? Истраживање религије, религиозности и верских обичаја Рома значајно је из најмање два разлога: 1. ромска религијска култура важан је сегмент јединствене ромске културе, и 2. еманципација у религијско-црквеном пољу, поред социоекономске и политичке, битан је предуслов свеукупне еманципације ромског народа. Упркос томе, домаћа социологија религије није исказивала превише интересовања за религијски и верски живот Рома (Todorović 2008a; Ђорђевић 2012). По својим настојањима да интензивира и продуби теоријска и емпиријска истраживања ромске „религијске музикалности“ – речју, да социологизацијом осавремени изучавање Рома на уштрб старомодног и фолклористичког етнолошког приступа – издваја се *Нишка ромолошка школа* (Тодоровић 2006).²

Још увек у фази конституисања, *ромологија* је научна дисциплина посвећена проучавању живота и обичаја Рома, а научник посвећен истраживању ромске културе назива се ромолог (Ђорђевић 2007b). Ни за Рајка Ђурића (2010, 542), у свету најистакнутијег српског Рома, нема непознанице:

„Њен предмет истраживања су Роми и њихов живот. То јест, њен предмет је група људи, који по свом етничком и историјском пореклу, социјалним, културним, језичким и другим особеностима и историјској судбини и свести представљају једну посебну друштвену заједницу.“

² Њену окосницу сачињавају социолози, окупљени око оснивача Драгољуба Б. Ђорђевића, редовног професора социологије културе на Машинском факултету Универзитета у Нишу, којима се придружује и по који филозоф, политиколог, етнолог, историчар, лингвиста и публициста (Ђокица Јовановић, Богдан Ђуровић, Драган Тодоровић, Маријана Филиповић, Владимир Цветковић, Јован Живковић, Ненад Јашић, Ива Трајковић, Недељко Богдановић, Раде Вучковић-Нишки, Бајрам Саитовић и многи други). Искрпно о делатности и публикацијама *Нишке ромолошке школе*, од оснивања до данас, у: Тодоровић, 2006, 2008b, 2010, 2013a.

Академско признање задобила је у бројним земљама у којима се изучава на додипломским, магистарским и докторским студијама (Бугарска, Румунија, Мађарска, Словачка, Чешка, Украјина, Турска, Италија, Немачка, Велика Британија, САД и тако даље), али не и у Србији (Ђорђевић 2006).³

Први извештаји тицали су се обредног празновања двају верско-етничких празника: Власуљице (14. јануар, Св. Василије) и Ђурђевдана (6. мај, Св. Ђорђе). Утврђено је да се ради о традиционално усвојеним светковинама, са бледом религијском позадином, али са израженим значајем за потврђивање патријархалног ауторитета и очување чврстих и стабилних веза у породици (Ђуровић и Ђорђевић 1996). Реализујући прве научно-истраживачке пројекте крајем деведесетих година прошлог века и почетком новог миленијума, нишки ромолози започели су и са социоемпиријским анализама ставова већинског српског становништва, али и Мађара и Муслимана, етничких мањина и, истовремено, религијских већина, о Ромима као конвенционалним верницима. Посебна пажња посвећена је упознавању са ставовима православних, исламских, католичких и протестантских црквених великодостојника и виђеније ромске елите о Ромима као верницима. Методом продубљених интервјуа трагало се за одговорима да ли они могу бити „добри“ црквени верници и да ли се њихово понашање у религијском пољу може третирати као добар пример интеркултуралистичке праксе у мултиетничким и вишеверским друштвима (Живковић, Тодоровић, Јовановић, Ђорђевић 2001).

Анализом феномена религије, вероисповести, конфесионалне припадности, моноконфесионалног менталитета, религије избора, вере мањина, мањинске вере и мањинске верске заједнице подробно је разјашњено *верско мањинство*, уз навођење Рома који су вишеструко у мањинском положају и на чијем примеру се најбоље одсликава положај вера мањина (Ђорђевић, Тодоровић, Ђивковић 2001). Потом су постављена питања о редовности практиковања побожности у верским храмовима, навикама у празновању, верским обредима, вери у божанско стварање света и загробном животу. Интерпретацијом емпиријске грађе потврђена је хипотеза по којој су они на путу да буду добри верници класичне хришћанске, православне религиозности, односно класични верници исламске религијске заједнице. Испитиван је и утицај етничко-религијских чинилаца на социјалну дистанцу према Ромима у Србији, Бугарској и Македонији, при чему религиозност није издвојена као дискриминативни фактор друштвене удаљености од Рома у трима балканским земљама (Ђорђевић, Тодоровић, Милошевић 2004; Тодоровић 2007).

³ О напорима Свенке Савић на инсталирању додипломских ромолошких студија на Филозофском факултету у Новом Саду, видети у: Savić, Mitro, 2006.

Поред указивања на теоријски значај изучавања култних места као важног чиниоца верског испољавања једног народа, нишки социолози религије и ромолози понудили су јавности на увид две оригиналне типологије ромских култних места (Ђорђевић 2003). Отворено је и ново поље у ромолошкој литератури и постављени су темељи за социолошко емпиријско истраживање феномена смрти, начина сахрањивања (погребних обичаја), култа гроба и типова гробаља у Рома (Ђорђевић, Тодоровић 1999; Ђорђевић 2005v; Todorović 2005b). Научној евиденцији о преовлађујућим сунитским и ретким манифестацијама шиитског ислама придодата је комплетна обрада дервишке традиције у нишким ромским махалама (Ђорђевић, Todorović 2009).

Представници Нишке ромолошке школе активно су се укључили у разрешавање недоумице домаће социологије религије о томе шта се данас подразумева под мисионарењем (евангелизацијом), преобраћењем (конверзијом), односно прозелитизмом (преузимањем верника), као и различитих тумачења ових појмова од стране представника већинских и мањинских религија (Тодоровић, Ђорђевић 2004). Фокус је усмерен и на положај и понашање Рома и указано да су, због своје верске аморфности, Роми уопште погодна подлога на магистрали преобраћења. Процес преобраћења мање се одвија а) према промени „дедовске“ и пригрљивању нове религије – осим код Рома муслимана, а више б) ка измени конфесионалног крака, по правилу код Рома православаца и католика. Роми муслимани прелазе у све три хришћанске вероисповести, Роми православци и католици у протестанте.

Поступно је отворено и питање ефеката конверзије Рома у разне мале верске заједнице. Преко лако уочљивих промена у понашању преобраћених Рома, наслућиване су могућности еманципације, али и дубљих измена традиционалног културног идентитета (Todorović 2002; Ђорђевић 2004). Роми су препознати као *религијско-конфесионални резервоар* протестантизације, а чиниоци који пресудно утичу на овај процес систематизовани у четири групе: социјално-економску, богословску, културну и политичку и обухваћени теоријом рационалног избора (Ђорђевић 2007). Традиционално и вековима успостављано хришћанско (православно/римокатоличко) и исламско религијско-вероисповедно биће Рома нарушено је успешним упливом „треће гране“ хришћанства. Пристизали су и први записи о постојању чисто ромских протестантских цркава (Kurtić 2003).

Тако је верским угледницима из Српске православне цркве и Исламске заједнице благовремено сигнализирано да међу Ромима струје неки „нови ветрови“, преобликујући њихов традиционални конфесионални идентитет, укореењен у православљу и исламу. С друге стране, у домаћој академској јавности нарастала је потреба за темељним

социолошким истраживањем ромског придруживања адвентистима, баптистима, пентекосталцима и Јеховиним сведоцима, најбројнијим и најагилнијим представницима „трећег“ крака хришћанства у домаћим оквирима.

Једно искуство у истраживању преобраћења Рома

Избор теме и релевантних саговорника

Тема масовног преобраћавања Рома у протестантизам захтевала је студиозну обраду посвећеног истраживача. Подстицаји су долазили од оснивача Нишке ромолошке школе: „Нема ургентнијег посла за социологе религије од проучавања протестантизације Рома [...] јер појава јесте тако сложена, далекосежна и опредељујућа, да у себи сабира све оно чиме би требало да се бави модерна социологија религије (Ђорђевић 2007, 145)“.

Под *протестантизацијом Рома* подразумеван је процес масовног укључивања српских Рома у мале верске заједнице протестантске провенијенције, посебно на територији југоисточне Србије. У ширењу поруке јеванђеља, проповеданој у сили Духа Светога, међу српским Ромима нарочито су се истицали неопротестанти, прецизније јеванђеоски хришћани. Реализујући истраживачке пројекте крајем деведесетих година прошлог века и почетком новог миленијума⁴, нишки социолози први пут су се детаљније упознали са феноменом тзв. *Цркве под шатром* у лесковачкој ромској махали „Славко Златановић“.

Раније успостављени контакти с вођствима Духовног центра Еванђеоске цркве „Светло“ и Протестантске еванђеоске цркве „Заједница Рома“ у Лесковцу⁵, допринели су одлуци да представљање истраживачког пројекта крене од лесковачких пентекосталаца. Најпре је посећено богослужење у „Цркви под шатром“.⁶ По окончању једночасовног вер-

⁴ *Socio-cultural Adaptation of Roma in Serbia in the Transition Process – Integration, Assimilation or Segregation?* (1998–2000) и *Religious Life of Orthodox and Muslim Roma in Western-southeast Serbia* (2000-2002).

⁵ Прва посета пасторату лесковачких „поново рођених“ хришћана остварена је децембра месеца 2004. године, уз посредовање проф. др Драгољуба Б. Ђорђевића.

⁶ Првог октобарског викенда 2008. године међу лесковачким пентекосталцима на јутарњем богослужењу друштво докторанду правили су проф. др Драгољуб Б. Ђорђевић, редовни професор социологије културе и морала Универзитета у Нишу, оснивач *Нишке ромолошке школе* и вредни истраживач главних токова и рукаваца ромског религијског живота, и Тане Куртић, агилни ромски представник у лесковачкој општини, дугогодишњи професор и потоњи директор средње Хемијско-технолошке школе у Лесковцу.

ског обреда обављен је разговор са ромским пастором Селимом Алијевићем, од кога је добијена сагласност за интервјуисање Рома пентекосталаца из насеља „Славко Златановић“, али и из других пентекосталних цркава у југоисточној Србији, чијем је осамостаљивању помогао и надзирао њихов рад. Дозвола је дата уз пратећу молбу да се не злоупотребе информације прикупљене интервјуом и да се поштује приватност верника, чиме је активирано „зелено светло“ за комуникацију са верницима унутар највеће пентекосталне ромске заједнице у Србији.

Планиране академске радње представљене су и пастору Мију Станковићу, родоначелнику пентекосталног покрета у југоисточној Србији, у просторијама Духовног центра Еванђеоске цркве „Светло“, у Улици Максима Горког.⁷ У срдачном разговору отклоњене су недумице око комуникације са верништвом по бројности најзаступљеније мањинске верске заједнице у југоисточној Србији и још једном је упућена молба да се прикупљени подаци користе искључиво у научне и сврхе разбијања стереотипа који постоје о јеванђеоским хришћанима у граду на Ветерници.

У Нишу је сусрет остварен са старешином Хришћанске баптистичке цркве, господином Чедом Ралевићем, челником нишких баптиста и баптистичке добротворне организације „Љуби ближњег свога“, након његовог повлачења с места пуновременог мисијског радника у Радовишу (Македонија) 1985. године. Од стране баптистичког пастора појашњено нам је да је невелик број Рома у њиховим редовима на територији југоисточне Србије, али да можемо да контактирамо са свима који буду позитивно реаговали на упућени позив за интервјуисање. Сазнали смо и да у Белој Паланци постоји чиста ромска баптистичка заједница.

Старешинство нишких Јеховиних сведока, одакле је кренуло ширење учење Чарлса Расела у друге градове југа Србије, инсистирало је на поштовању формалне процедуре. Млађани старешина Воја Костић спремно нам је одговорио да мисли да неће бити проблема у контактирању верника нишке Скупштине, али да претходно о свему мора да упозна надлежне у Београду. Уз начелни преглед планираних активности, били смо у обавези да приложимо писмене подршке Филозофског факултета у Београду, који је одобрио израду докторске дисертације и Филозофског факултета у Нишу. Након две-три недеље ишчекивања формалног одобрења, могао је да започне и обилазак домова Сведока.

⁷ У почетку је Протестантска еванђелска црква „Заједница Рома“ била део јединствене лесковачке пентекосталне заједнице, али се 2005. године догодио раскол и осамостаљивање ромске заједнице са пастором Селимом Алијевићем на челу. Један део Рома, на челу са, сада пастором, Шерифом Бакићем, остао је у заједници са верницима српске националности.

У време започињања припремних радњи, на челу нишке Хришћанске адвентистичке цркве налазио се Александар Мацура, претходно старешина заједнице у Лесковцу. Младост и неискуство, поштовање хијерархије, а помало и страх од исхитрене одлуке, као и у случају Јеховиних сведока, определили су га да универзитетске посленике већ у старту упути на прво име адвентиста у Србији тада, господина Миодрага Живановића. У београдској централи цркве човек број један средишта Јужне црквене области Југоисточне европске уније помно је пратио исцрпно извештавање, одговоривши на крају да нема ништа против да Хришћанска адвентистичка црква помогне академске напоре младог докторанда, као и успешније повезивање света науке и света теологије.

На тај начин, успостављени су пресудни контакти са водећим личностима најбројнијих малих верских заједница и трасиран пут за несметано тромесечно интервјуисање шездесет Рома баптиста, адвентиста, Јеховиних сведока и пентекосталаца у пет округа југоисточне Србије, између децембра 2008. и марта 2009. године.

Успостављање контаката са верским заједницама

Недостатак искуства у вођењу дубинских интервјуа налагао је поступно навикавање на атмосферу непосредног контакта између интервјуера и интервјуисаног. Тестирање припремљених упитника за разговор са Ромима верницима и неромским и ромским старешинама започело је на територији Нишавског округа, да би поступно везе биле успостављане са црквама широм југоисточне Србије.

Први контакт с верском заједницом успостављан је посетом редовном богослужењу у црквеним просторијама, које су заједнице обично заказивале једном или два пута недељно у истим терминима. Формирана су прелиминарна запажања о профилу верничке популације укључене у одвијање програма (пол и узрасна доб). По окончању верске церемоније, затражена је дозвола од верских старешина да се, према тренутно постојећој ситуацији и стеченим утисцима, случајно изабере један број верника са којима би се успоставио иницијални контакт. Прва реакција верника били су упитни погледи према старешинама и потврда да они одобравају било какав разговор; кад би она уследила, без зазора су се отварали за комуникацију.⁸

Састанци су заказивани у терминима који су, најпре, одговарали самим испитаницима, онда када су били у могућности да одвоје

⁸ За све време трајања теренског дела истраживања, имали смо свега два одбијања од стране Јеховиних сведока у Лесковцу. Заправо, пристанак је дат, али је каснија спреченост правдана искрслим свакодневним обавезама.

дневне или вечерње сате за несметани разговор. Међутим, стандардизација услова у којима су разговори са саговорницима вођени није била могућа. Разлози су многоструки. Иако је инсистирано на доласку у породице испитаника, водећи се идејом да би кућни амбијент највише утицао да се ослободе почетне nelaгоде и дају искрене, а не пожељне одговоре на постављена питања, неретко је то било немогуће. Поводи да се одустане од првобитне намере били су различити: само испитаник је члан цркве, други чланови домаћинства не, због чега се осећала nelaгода у атмосфери породичног дома на помен „секташке“ религиозности; владало је приметно сиромаштво у дому, по десетак људи тискало се у једној просторији грејаној у зимске дане, па није било могуће извести интервју на адреси испитаника; неочекиване околности (болест, трема) наметале су потребу за брзом реакцијом на лицу места и довођењем нових саговорника у комшијске домове; црква је љубазно одвајала просторију у којој се, несметано од других, могао водити разговор са изабраним верницима (случај пентекосталаца у Лесковцу); сами верници најлагодније су се осећали у познатим просторијама цркве и инсистирали да се тамо обави разговор.⁹

Обично између првог контакта и заказивања интервјуа не би прошло више од пет дана. Истовремено, планиран је и термин за разговор са неромским и ромским старешинама, који су, презаузети свакодневним ангажовањем у црквама, тражили више толеранције у одвајању неопходних часова за разговор. Полазна намера била је да се интервју обави у одвојеној просторији, само са изабраним испитаником (што је у случају верских вођа и поштовано). Проблем је настајао када се ступало у сиромашне ромске домове током зимских дана. Укућани су се махом груписали у једној просторији (неретко и јединој у којој се живело), грејаној дрвима или угљем. Није било могуће удаљити остатак породице на снег и хладноћу зарад разговора у четири ока, па је покушавано да се не одустаје од интервјуа, уз истовремено инсистирање на минималним условима за комуникацију. Присуство „публике“ (знатижељног остатка домаћинства или придоблих комшија и рођака), не само да није реметило конверзацију, него је на извештан начин допринело потпуности добијених информација. Готово стопроцентно, слушаоци су с пажњом и без гласа пратили излагање изабраног саговорника, убацујући се тек онда када је заиста требало додати какву материјалну чињеницу. Није се стекао утисак да су испитаници због тога били мање искрени у давању одговора. Настојало се и да интервју буде окончан у једном покушају, без на-

⁹ Од шездесет интервјуа, 16 нису обављени у домовима самих верника (један адвентиста, три баптиста, два Јеховина сведока и десет пентекосталаца).

ставака, без обзира на време трајања разговора¹⁰. Једино су крштени верници могли да буду укључени у истраживање.¹¹

Узорак и методологија истраживања

Узорак истраживања

Недовољно развијена пракса квалитативних истраживања у социологији религије оставља отвореним питање *величине узорка*. Умногост, њега одређује основна намера истраживача, као и питање расположивог времена и финансијских средстава за реализацију постављених истраживачких задатака. Обично се употребљавају мали узорци. Ми смо се у креирању узорка водили тезом да свака од испитиваних верских заједница мора да буде представљена у истраживању са минимум пет интервјуа, а затим и да мора да постоји пропорција између религијских колективитета према њиховој стварној заступљености на испитиваном простору. На крају, определили смо се да реализујемо 30 интервјуа са Ромима верницима и 20 интервјуа са ромским и неромским старешинама и верским вођама већинских религија.

Истраживање је обављено на узорку крштених верника ромске националности неколико протестантских верских заједница на територији југоисточне Србије (Хришћанска баптистичка црква – 5 интервјуа, Јеховини сведоци – 10 интервјуа, Хришћанска адвентистичка црква – 15 интервјуа и Еванђеоска пентекостална црква – 30 интервјуа). У узорак су укључене и ромске и неромске старешине побројаних верских заједница (14 интервјуа), као и верске вође већинских религија (Српска православна црква и Исламска заједница) (6 интервјуа).

¹⁰ Свега су два интервјуа била прекидана, па настављана: један због умора вернице проузрокованог целодневним напорним радом, а други због наилазак неочекиваних гостију у родбинску посету. Најкраћи интервју трајао је педесет и један минут, а најдужи пуних пет сати.

¹¹ Три интервјуа (један с баптистичким, а два са пентекосталним верницима) започета су након првобитне информације да се ради о крштеним верницима, да би се накнадно испоставило да то нису. Но, они су наглашавали да ће то сигурно учинити у скорој будућности, те да их у томе најчешће спречава недостатак новца да у заказане дане отпутују у веће цркве које организују крштења. По окончању истраживања, консултовани су „спорни“ саговорници: у сва три случаја крштење је накнадно обављено.

Опис примењене методологије

Још је Јаков Јукић (1991, 24), почетком деведесетих година истеклог века, упозоравао на настајући понор између квантитативне емпиријске социологије религије, усмерене махом на црквену религиозност, са једне стране, и самосвојног доживљаја светог и религиозног живота појединачног верника, с друге стране. Световни језик бројева о религији, искључиво окренут квантитативним подацима из анкета у истраживању религиозности, претио је да се преобрази у „религију бројева“, како се угледни религиолог сликовито изражавао. Овакву меру, која тек фрагментарно захвата комплексност религиозности, сматрао је недовољном у социологији религије за истинско разумевање разлога привржености религијској групи (Marinović Jerolimov 2009). Стога је инсистирао на интердисциплинарности и теоријском и методолошком плурализму у социолошком захватању религијског феномена.

Сагледавање савремених религијских промена није могуће без квалитативних података, како у креирању целовите слике о традиционалној црквеној религиозности, тако и оне која се тиче мањинске или нецрквене религиозности, односно оних слојева религиозности који нису доступни анкетним упитницима.¹² Пут развоја балканске социологије религије, а тиме и српске, требало би да се креће у том правцу, све до мере када би довољно детаљан увид из експлоративних квалитативних студија могао да послужи за развијање довољно поузданог инструмента за квантитативна истраживања која би водила генерализацији добијених резултата.

Наше смо истраживање утемељили на следећим техникама развијаним у склопу квалитативне методологије: *продубљеном интервјуу, посматрању и посматрању са учествовањем*.

Једногодишњи труд посвећен је изради исцрпних, оригиналних *процедура* за предстојеће разговоре са испитаницима о њиховом верничком искуству. Посебну тешкоћу представљала је чињеница да сличних подухвата, према томе, и сличних методолошких упутстава није било, те смо у потпуности били упућени на сопствену социолошку имагинацију, с једне, као и на разасута теоријска и емпиријска сазнања о структури сложеног ткања феномена религиозности, с друге стране.

¹² Користимо прилику да захвалимо на несебичној помоћи колегиницама са Етнографског института (Сања Златановић) и Балканолошког института САНУ (Биљана Сикимић, Светлана Ђирковић, Александра Ђурић), које су нам литературом (Сикимић 2004, 2005, 2008; Златановић 2010) и корисним саветима из угла припадајућих дисциплина умногоме олакшале овладавање методологијом теренског рада на принципу *посматрања са учествовањем* и упознавање са сложеним односом између истраживача и саговорника у истраживачком процесу.

Најзахтевнијом се показала израда процедуре за разговор са Ромима верницима протестантских верских заједница у југоисточној Србији, која се састојала од неколико независних батерија питања. Сваки упитник носио је засебну шифру и информације о датуму и временском трајању разговора, имену и презимену саговорника и месту и округу из кога је саговорник потицао. На почетку су прикупљани биографски подаци о испитаницима и карактеристике породица из којих су потицали. У наставку је скицирана религијско-конфесионална опредељеност испитаника и њиховог непосредног породичног окружења, пре прихватања протестантизма (практиковање православних или исламских обичаја и заступљеност традиционалне ромске религиозности и обичаја из животног циклуса). Затим је испитан однос према ромском верничком бићу од стране већинских религија на овим просторима, православља и ислама, како од стране религијских вођа, тако и од стране већинске верничке пастве. Разговор је потом поступно усмераван према временским, персоналним и просторним димензијама ромске конверзије, тачније према факторима протестантизације Рома (социјално-економски, богословски, културни и политички) и последицама које је прихватање новог верског погледа условило у мишљењу и понашању преобращеника. Како основни закључци истраживања не би зависили само од података добијених од Рома верника, формулисали смо још три процедуре за разговор са ромским и неромским протестантским старешинама, односно верским вођама већинских религија (СПЦ и Исламска заједница), као непосредним и посредним актерима одвијајућег процеса протестантизације међу ромским народом у југоисточној Србији.

У конципирању техника за прикупљање података ослањали смо се на препоруке светски угледних социолога (Miller 2007; Miller, Yamamoto 2007) о употреби савремених, па и дигиталних (аудитивних и визуелних), технологија међу новим генерацијама истраживача у прикупљању информација о религиозном животу у данашњици. Аудио запис садржаја разговора са интервјуисаним Ромима и неромским и ромским старешинама малих верских заједница и већинских религија пропраћен је са прегршт колор фотографија високе резолуције различитих облика верничке религијске праксе, спољашњем и унутрашњем изгледу домова у којима живе и молитвених домова које посећују ради задовољавања верских потреба, као и видео записом дигиталном камером богослужења протестантских верских заједница у југоисточној Србији у које смо ступали да бисмо се поближе упознали са начином организовања њиховог верског живота.

Напоредо са припремама процедура за продубљене интервјуе са актерима процеса протестантизације ромског етноса у југоисточној Србији, текао је процес континуираног упознавања са суштином

верског учења и начелима религијског организовања баптиста, адвентиста, Јеховиних сведока и пентекосталаца у светским размерама. Испрва смо ишчитавањем богате иностране и домаће литературе настојали да препознамо и издвојимо најважније манифестације исправног живота припадника „трећег“ крака хришћанства (стриктне и пожељне карактеристике конвенционалног верника, дневни, недељни, месечни и годишњи циклус обавеза и слично). Затим смо појединачне контакте с верским првацима користили за проверу заступљености типичних образаца у верском деловању у српским градовима и селима. Значајно нам је било инсистирање на једнообразности поступања у заједницама у којима су богослужења извођена уз мешовито присуство неромских и ромских верника, а нарочито у тзв. чистим ромских црквама, обично унутар ромских махала. Разлике и одступања у унапред прописаним понашањима тумачили смо као особености у мисијском утицају међу Ромима, али и стрпљивост управа малих верских заједница да уважавају особености локалног мисионарског подручја и не инсистирају на тренутним учинцима међу новообраћеницима, већ да пројектују ефекте верске поуке на дуже стазе.¹³

Тако, рецимо, најбољи одзив међу старијим Ромкињама и Ромима остваривали су пентекосталци својим потенцирањем „високоамперних“ инструменталних интерпретација многочланих оркестара. Од слабо писменог или потпуно неписменог верништва у поодмаклим годинама није се могло очекивати исцрпно познавање и прилежно ишчитавање Новог завета, али су зато библијске поруке и божија величина ефектно посредовани громогласним и брзим ритмовима из моћних појачала и разгласа, налик оним из свакодневног махалског живота. Ни строго инсистирање на тренутном раскиду с ромском традицијом која се није уклапала у нов религијски идентитет није подупирало формирање стабилне верничке популације међу ромским преобраћеницима. Уплаканој дечици у лесковачким домовима прожетим пентекосталним учењем, погледа упртог у комшијска дворишта, нису помагала родитељска објашњења да Дух Свети неће сићи у домове у којима се на Ђурђевдан коље јагње. Зато су, у првим годинама деловања, ромски пастори дозвољавали да се ритуално приношење животињске жртве, зарад дечије радости, обави недељу дана раније, а древни ромски празник дочека и обележи у кругу браће и сестара у верском храму, изван гунгуле изазване понављањем митолошко-панганских образаца из далеке прошлости.

¹³ У пракси се показало да су највише прилагодљивости у сусрету с многовековном ромској традицијом исказали јеванђеоски хришћани, пентекосталци и баптисти, а тек онда адвентисти и Сведоци. Наведени распоред важи и у случају сабирања досадашњих ефеката проношења библијске речи међу Ромима у југоисточној Србији.

Најкорисније су нам биле многобројне посете богослужењима, где смо на лицу места били у прилици да региструјемо доследност примене речи на делу. И најмањем уоченом детаљу додељивали смо засебно питање у упитнику, унутар развијене мреже социјално-економских, богословских, културних и политичких чиниоца протестантизације.¹⁴ Веродостојност исказа потврђивали смо боравком у домовима самих верника током реализације интервјуа, посматрањем односа унутар верничких породица, али и родбинских и комшијских односа са сународницима, традиционалним припадницима православља и ислама, у ромских махалама, па и изван њих, са већинским становништвом. Нисмо састављали посебан протокол пред сваки појединачни разговор и посету верничком или молитвеном дому, ослањајући се на исцрпност питања заступљених у процедури за разговор и претходна обухватна запажања прикупљена у вишедневним боравцима у градским и сеоским махалама. Но, у сваком тренутку били смо спремни на по које изненађење, сагласно неисцрпном богатству искустава које је са собом носио рад на терену и отвореност духа за испољавања ромске особености.

Ходајући у друштву са ромским пастором Шерифом Бакићем из Духовног центра „Светло” улицима највеће ромске махале Подворце у Лесковцу, приметили смо да нам се Роми у пролазу редовно обраћају речима „О Девел ту а“. Бакић нам је објаснио да тих неколико речи можда најбоље описују промену идентитета верујућих Рома из махале: људи који су се раније међусобно опходили поздравом у сленгу – „Кај ца“ (Где идеш, куда идеш) – сада на уснама имају Исуса Христа: „О Девел ту а“ (Господ с тобом). Као додатно сведочанство о широкој прихваћености трансформисаних навика у домовима прожетим хришћанском хармонијом послужила нам је анегдота, испричана од стране једног верујућег Рома, о томе шта је прво питање које су постављали лесковачки полицајци приликом интервенција међу завађеним комшијама у ромским махалама: „Је л’ идете у цркву?“ „Па, не.“ „Па, зато сте се потукли! Идите у цркву, неће се потучете.“

Прве резултате анализе дубинских интервјуа са Ромима верницима и ромским и неромским старешинама из посматраних верских заједница протестантске провенијенције већ смо публиковали у неколико научних радова (Todorović 2011, 2012a, 2012b, 2012в, 2012g, 2013b). У њима су обрађиване теме попут: дескрипција распрострањености и организације малих верских заједница у југоисточној Србији, трансформација ромског

¹⁴ Објашњења уочених особености у разговору с верницима редовно смо се трудили да документујемо и адекватним фотографским и видео записом, као трајним и поузданим документом регистроване праксе.

традиционалног културног идентитета, еманципација Рома југа Србије под утицајем процеса протестантизације, улога културних и богословских фактора у процесу протестантизације итд.

Уз све примедбе које се могу изрећи на рачун примене ове истраживачке традиције (Шевкушић 2006; Једуд 2007; Ђурић 2010), квалитативна методологија омогућују дубље *разумевање* комплексног верског живота Рома, слојевиту и нијансирану елаборацију и систематизацију начина на који верници интерпретирају сопствено верничко искуство у контексту њиховог природног окружења, као и увид у промене у животном искуству настале током времена. На тај начин употпуњује се и проширује научна сазнајна база о овом важном аспекту културног идентитета ромског народа, о коме се до сада неретко поједностављено закључивало на основу баратања бројевима, количинама и интензитетима. Штавише, у будућим истраживачким подухватима требало би озбиљно размотрити комплементарну употребу квантитативне и квалитативне методологије. Она би водила не само до досезања истинске природе и структуре недовољно упознатог религиозног бића појединих етничких група, него и до могућности уопштавања сазнања о појединим димензијама проучаване религиозности.

Литература

- Ђорђевић, Драгољуб В., ed. *Roma Religious Culture*, Niš: YSSSR, YURoma Center, Punta, 2003.
- Ђорђевић, Драгољуб В. Evangelization, Conversion, Proselytism: Example of Roma's Protestantization. In *Evangelization, Conversion, Proselytism*, D. Todorović (ed.), 75-82. Niš: YSSSR, KSE, Punta, 2004.
- Ђорђевић, Драгољуб В., ed. *Romani Cult Places and Culture of Death/Romane Kultna Thana Thay I Kultura Meribasiri*, Niš: YSSSR, Sven, 2005.
- Ђорђевић, Драгољуб В. О специјалистичким и магистарским ромолошким студијама. У *Za studije balkanskih kultura*, Lj. Mitrović, M. Kristović i D. Gavrilović (prir.), 65-86. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, 2006.
- Ђорђевић, Драгољуб В. Протестантизација Рома Србије. У *Муке са светим*, Д. Б. Ђорђевић (прир.), 145-154. Ниш: Нишки културни центар, 2007.
- Ђорђевић, Драгољуб В. Идентитет, религија и обичаји Рома. У *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције*, Т. Варади и Г. Башић (ур.), 31-36. Београд: Српска академија наука и уметности, 2012.
- Ђорђевић, Драгољуб В., Тодоровић, Драган. *Јавор изнад главе (Класична вера и ромско-православна сеоска гробља)*, Ниш: Комренски социолошки сусрети, 1999.

- Ђорђевић, Драгољуб Б., Тодоровић, Драган. *Устала Јемка (Текије, тари-кати и шејхови нишких Рома) / Jemka has Risen (Tekkias, Tarikats and Sheiks of Niš Romas)*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2009.
- Ђорђевић, Драгољуб В., Тодоровић, Драган, Џивковић, Јован, прир. *Vere manjina i manjinske vere*, Ниш: JUNIR, Zograf, 2001.
- Ђорђевић, Драгољуб В., Тодоровић, Драган, Милошевић, Лела. *Romas and Others – Others and Romas: Social Distance*, Sofia: Institute for Social Values and Structures „Ivan Hadjiyski“, 2004.
- Ђурић, Слађана. Контрола квалитета квалитативних истраживања. *Социолошки преглед* 44, 4 (2010): 485-502.
- Ђуровић, Богдан, Ђорђевић, Драгољуб Б. Обреди при великим верским празницима код Рома у Нишу. У *Етно-културолошки зборник*, књ. 2, 66-72. Сврљиг: Етно-културолошка радионица, 1996..
- Живковић, Јован, Драган Тодоровић, Владимир Јовановић и Драгољуб Б. Ђорђевић. *Ромске душе*, Ниш: Универзитет у Нишу, 2001.
- Јеђућ, Ivana. Alisa u zemlji čuda – kvalitativna metodologija i metoda utemeljene teorije. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 43, 2 (2007): 83-101.
- Јукић, Јакон. *Budućnost religije (Sveto u vremenu svjetovnosti)*, Split: Matica Hrvatska, 1991.
- Куртић, Тане. Protestant Evangelical Church „Community of Roma“ in Leskovac. In *Roma Religious Culture*, D. B. Ђорђевић (ed.), 177-184. Ниш: YSSSR, Yuroma center, Punta, 2003.
- Маринковић-Јеролимов, Динка. Јакон Јукић, односно Џелјко Мардешић и емпиријска социологија религије. *Наша присутност* 7, 1 (2009): 51-58.
- Миллер, Доналд Е. 2006 SSSR Presidential Address – Progressive Pentecostals: The New Face of Christian Social Engagement. *Journal for the Scientific Study of Religion* 46, 4 (2007): 435-445.
- Миллер, Доналд Е., Јамамори, Тетсунано. *Global Pentecostalism: The New Face of Christian Social Engagement*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2007.
- Савић, Свенка, Митро, Вероника, прир. *Škola romologije*, Нови Сад: Futura публикације, 2006.
- Тодоровић, Драган. On the Phenomenon of Roma Conversion (An Empirical Experience). У *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*, Lj. Митровић at al, 175-186. Ниш: CBS, JUNIR, 2002.
- Тодоровић, Драган. *Romani Narratives about Pre-death, Death and After-death Customs / Romano Vakeriba kotar Anglunomeribasere, Meribasere thay Palomeribasere Adetya*, Ниш: YSSSR, Sven, 2005.
- Тодоровић, Драган. *Нишка ромолошка школа: Библиографија 1996-2005 / Romological School of Niš: Bibliography 1996–2005*, Ниш: Универзитетска библиотека „Никола Тесла“, 2006.

- Тодоровић, Драган. *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*, Ниш, Нови Сад: Филозофски факултет у Нишу, Stylos, 2007.
- Todorović, Dragan. The Study of Religion and Religious Customs of Roma in Serbian Sociology of Religion. In *The Sociology of Religion in the Former Yugoslav Republics*, D. B. Đorđević (ed.), 89-100. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion, 2008a.
- Тодоровић, Драган. Библиографија Нишке ромолошке школе 2006-2007. *Теме* 32, 1 (2008б): 189-203.
- Тодоровић, Драган. Библиографија Нишке ромолошке школе 2008-2010. *Теме* 34, 4 (2010): 1381-399.
- Тодоровић, Драган. Протестантизам – нова религија Рома југоисточне Србије. У *Antropologija, religije i alternativne religije: kultura identiteta*, D. Sinani (prir.), 161-184. Beograd: Srpski genealoški centar, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2011a.
- Todorović, Dragan. Protestantism among Roma in Southeastern Serbia: State and Consequences. In *Identity in the Era of Globalization and Europeanization*, 349-361. Skopje: Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Institute of Sociology, Faculty of Philosophy, University Ss. Cyril and Methodius, 2012a.
- Тодоровић, Драган. Роми као пентекосталци у југоисточној Србији. У *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције*, Т. Варади и Г. Башић (ур.), 461-475. Београд: Српска академија наука и уметности, 2012б.
- Todorović, Dragan. Uloga kulturnih faktora u protestantizaciji Roma jugoistočne Srbije. *Kultura* 136 (2012в): 376-402.
- Тодоровић, Драган. Етнографско-социографски показатељи раширености протестантских верских заједница у југоисточној Србији (са посебним освртом на Роме протестанте). *Етнолошко-антрополошке свеске* 19 (2012г): 87-111.
- Тодоровић, Драган. Библиографија Нишке ромолошке школе 2011-2013. *Теме* 37, 4(2013а): 2027-2041.
- Тодоровић, Драган. Суштина верског учења као богословски фактор протестантизације Рома југоисточне Србије. *Култура* 141 (2013б): 53-72.
- Тодоровић, Драган и Драгољуб Б. Ђорђевић, прир. *О мисионарењу, преобраћењу и прозелитизму*, Ниш: ЈУНИР и Свен, 2004.
- Шевкушић, Славица. Основне методолошке претпоставке квалитативних истраживања. *Зборник Института за педагошка истраживања* 38, 2 (2006): 299-316.

Dragan M. Todorović

CHALLENGES IN THE STUDY OF THE RELIGIOUS LIFE OF ROMA

Previous research into the religious life of the Roma in Serbia have mostly been founded on questionnaires and surveys of sociologists of religion concerning their religious (the current connection with religion and church) and confessional (belonging to a religion) self-identification, the ritual celebration of two religious-ethnic holidays: Vasuljica (14 January, St. Basil) and Đurđevdan (6 May, St. George), the relationship of the majority religious population toward the Romani religious minority and religious discrimination of the Roma, as well as the influence of ethnic-religious factors on the social distance toward the Romani people. Researchers have, however, not ventured into more complex understanding of the Romani religious culture and nuanced systematization of the ways in which believers interpret their own religious experience in the context of their natural surroundings. Particularly in the case of the newer phenomena on the Serbian „religious market“, such as the conversion of the Roma to small religious communities of the Protestant provenience.

The paper describes a substantial research effort to detect the Roma as a *religious-confessional reservoir* of Protestantization and study the factors behind the decision of the Roma to join Adventists, Baptists, Pentecostals, and Jehovah's Witnesses, the most numerous and agile representatives of the „third“ branch of Christianity in southeastern Serbia.

Key words: Roma, Religious Life of Roma, Protestantization of Roma, Southeastern Serbia

Прилози

I Процедура за продубљени интервју са Ромима протестантима (Драган Тодоровић 2008)

A) Лична карта

1. Биографски подаци

Ваше име је?
Колико имате година?
Ожењени/удати сте?
Имате ли и колико деце?

2. Породично порекло

Којој подгрупи Рома припада Ваша породица и шира фамилија?
Староседеоци сте или сте однекуд дошли?
Испричајте ми нешто о породици, чиме су се бавили родитељи?
Ромски језик се одувек говорио у породици?

3. Образовање и однос према деци и браку

Да ли сте писмени?
Колико вас је било браће и сестара?
У породици је прављена разлика између мушке и женске деце?
Са колико година сте се оженили/удали?
Да ли су се у то време девојке куповале или отимале?

4. Асоцијално понашање и склоност пороцима у породици

Да ли је било свађа и туча у Вашем дому?
Да ли је отац варао Вашу мајку?
Поједини чланови породице нису одолевали ситним крађама и лоповлуку?
Полиција је била чест, а нежељен „гост“ пред Вашом капијом?
Учествовали сте у прошњи на улици?
Укућани су пушили?
За флашом се посезало не само у тренуцима весеља?
Ни карта ил' коцка нису изостајали?

5. Односи са неромима

Памтите ли проблеме из школског дворишта или са улице због боје коже?
Родитељи су се дружили са српским породицама?

**Б) ПОРОДИЧНА РЕЛИГИЈСКО-КОНФЕСИОНАЛНА
ОПРЕДЕЉЕНОСТ**

1. Конфесионално порекло

Рођени сте под знаком крста или звезде и полумесеца?
Старији су одлазили у цркву (џамију)? Колико често?
Водили су Вас са собом?

2. Православни обичаји

У кући су прослављани Божић и Ускрс?
Родитељи су славили крсну славу?
Колач се носио у цркву или се позивао свештеник да освети
славску водицу?
„Гаџе“ сте позивали за славску трпезу и били позивани с
њихове стране?
Као дете сте крштени?
Учествовали сте у прославама литија, тј. сеоских слава?

3. Исламски обичаји

У кући су прослављани Рамазан и Курбан Бајрам?
Деца су се сунетила?
Молило се пет пута дневно?
Јело се свињско месо?

4. Традиционална ромска религиозност

Од старина Роми славе Власуљицу/Василицу. Како се то
прослављало у Вашем дому?
Свечано је било и око Ђурђевдана?
Чули сте за чудотворну теткицу Бибију?
Сећате ли се обилазака култних места?
Њих су Роми посећивали заједно са другим Србима или
самостално?

5. Обичаји из животног циклуса

Склапање брака обиловало је весељем?
Доласку на свет новорођенчади и малој деци придавана је
посебна пажња?
Какве су промене настајале кад болест уђе у кућу?
Како је изгледала сахрана код Рома?
Гробно место одређивано је на заједничком или самосталном,
ромском гробљу?
Да ли су упоку покојника присуствовала свештена лица?

6. Магијске радње и веровања у натприродна бића и појаве

Старије жене бајале су против урока, гасиле жеравицу, исцељивале и истеривале духове?

Није им било страно ни претсказивање судбине из шоље, карата или длана?

Да ли је било и оних које су врачале, гатале и мађијале?

У Вашој кући су се причале приче о вилама, вештицама, вампирима...?

Веровало се у добре и лоше снове?

Је ли се приносила жртва (курбан)?

В) ЗАИНТЕРЕСОВАНОСТ СВЕШТЕНСТВА И ПАСТВЕ
ТРАДИЦИОНАЛ-НИХ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА ЗА РОМЕ КАО
ВЕРНИКЕ

1. Понашање православног свештенства

Обраћали сте се поповима ради пружања одређених верских услуга?

Како су они поступали? Долазили су у махалу?

Долазак су користили да Вас позову на богослужење?

Памтите ли неко богослужење на ромском језику?

2. Понашање муслиманског свештенства

У извршавању појединих верских ритуала ослањали сте се на хоџе или шејхове?

Долазили су у махалу на Ваше позиве?

Има ли текија у Вашој махали?

А да је раније постојала џамија у граду или у крају у којем живите, да ли бисте је посећивали и обављали религијске обреде?

3. Однос већинског верништва

Како су на Ваше појављивање у црквама реаговали други православни верници?

Г) ПУТЕВИ ПРОТЕСТАНТИЗАЦИЈЕ РОМА

1. Временски, персонални и просторни оквир прихватања вере

Колико дуго сте члан цркве?

Прве библијске поуке примили сте од кога (старешина цркве, неко од родбине, пријатеља, комшија, мисионар из другог града или друге земље)?

Први, почетни контакт са верском заједницом успоставили сте у самој цркви, у свом дому, у махали, на улици у граду/селу, на радном или неком другом месту?

Неко је из Ваше ближе фамилије већ био члан цркве?

А када сте крштени у Вашој садашњој цркви?

2. Индивидуални доживљај преобраћења

Потанко нам опишите зашто сте се и како одлучили на тај корак. Обраћење се догодило изненада, или је то био постепен процес? Које сте промене доживели након обраћења? Да ли сте Ви сада „други“ човек?

Који је Ваш смисао живота?

Који део службе највише волите (проповед, анализирање делова Библије, причешће, крштење, заједничку молитву, певање химни, неконтролисане гласне молитве, вику великог интензитета, певање, плескање рукама, трчање, скакање, падање, играње „у духу“, плакање...)?

3. Димензије мисионарења након прихватања вере

Да ли сте утицали и на друге чланове породице да приступе цркви?

„Просветлили“ сте и неког од својих комшија и познаника из махале?

Своја верска убеђења сте успели да пренесете и на пријатеље из града и на колеге с посла?

А да ли сте уопште мисионарили ван Вашег места живљења?

Да ли су они које сте преобратили, пре тога били верници?

Међу њима је било и активних православних и исламских верника?

4. Последице прихватања вере у окружењу

Да ли су Ваше приступање цркви и верска активност изазвали нетрпељивост ширег окружења или се томе није придавала посебна важност?

Како су на то реаговали православни и исламски свештеници?

Како су реаговали други Роми, православци и муслимани?

А како су се понашали Срби?

Д) ФАКТОРИ ПРОТЕСТАНТИЗАЦИЈЕ РОМА**1. УТИЦАЈ СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКИХ ЧИНИЛАЦА****а. Услуге милосрђа**

У прошлости сте примили, једном или више пута, неку хуманитарну помоћ од Ваше цркве (храна, одећа, огрев, новац...)?
Још увек је примате?

Део Ваше браће и сестара пришао је цркви само због бесплатног дељења хуманитарне помоћи?

Да ли сте постали члан цркве зато што она дели хуманитарну помоћ (храна, одећа, огрев, новац...)?

б. образовање

Црква организује дневни боравак за децу предшколског узраста?
Припрема децу за полазак у школу?
Помаже набавку неопходне школске опреме?
Изводи допунске часове за овладавање градивом?
Организује учење страних језика?
Шаље најталентованију децу на школовање у иностранство?
Реализује летње кампове за децу и одрасле?
Подстиче Вашу децу и децу осталих верника да наставе средњошколско и факултетско образовање?

в. Саветодавне услуге

Верска заједница Вам је до сада помогла у лечењу болести зависности неког од чланова породице (дрога, алкохолизам, насилничко понашање...)?
Нашла Вам се при руци у случају развода брака?
Притекла Вам је у помоћ приликом западања у различита депресивна стања?

г. Медицинска помоћ

Црква брине о својим старим и немоћним (усамљеним, непокретним и инвалидним) члановима (превоз, исхрана, хигијенска помоћ...)?
Обезбеђује Вам пружање повремених медицинских услуга (систематски прегледи, стоматолошке услуге, услуге психолога, услуге психијатра...)?
Вама или члановима породице неко је из цркве до сада обезбедио вишедневно болничко лечење?

д. Економски развој

Како зарађујете за живот (запослени у државном или приватном сектору, трговина, сакупљање секундарних сировина, рад на „бувљаку“...)?
Пријављени сте на тржишту рада као незапослено лице?
Неко од чланова домаћинства званично је запослен?
Ви, или неко од чланова домаћинства, примате социјалну помоћ?
Неко Вам је из цркве понудио учествовање у програмима преквалификације или стицања нових вештина за рад и запослење?
Црква је припомогла да Вам неко (државна или локална самоуправа, невладине организације, страни донатори) додели помоћ за покретање приватног бизниса (давање микро-кредита, куповина машина, куповина сировина, репроматеријала и сл.)?

Обезбедила је, Вама и Вашој породици, боље услове становања (бесплатан скромнији смештај, куповина плаца, изградња мање куће...)?

Пристали бисте на осмочасовно радно време, на пример од 9 до 17h, како то раде у развијеним западним земљама?

2. УТИЦАЈ ТЕОЛОШКИХ ЧИНИЛАЦА

а. Личност пастора

За Ваше приступање цркви било је пресудно то што је међу вођама цркве важно место заузимао Ром?

Да ли можете да остварите контакт с њим кад год пожелите?

Шта највише цените код свог пастора?

О чему најчешће разговарате?

Да ли он увек одговара на Ваше захтеве и питања?

Роми би масовније приступали Вашој цркви уколико би

међу старешинама цркве Роми били бројнији?

Имали бисте нешто против да Ваш пастор буде жена?

б. Служба на матерњем језику

У Вашој цркви богослужење се обавља у целости на ромском језику или делимично?

Део богослужбених књига преведен је на ромски језик или не?

Богослужење на ромском и превођење богослужбених књига допринели би масовнијем приступању Рома цркви?

в. Постојање чистих ромских цркава

Верују су Вас привукле чисте ромске цркве?

Њихово постојање доприноси ширењу вере међу Ромима?

Ако у Вашој верској заједници до сада није било чисто ромских цркава, очекујете ли да ће се ускоро појавити?

г. Суштина верског учења

Догодило Вам се већ да осећате као да сте испуњени Светим духом?

Верујете ли да Бог говори кроз Вас?

За време трајања службе осећате велико узбуђење и емотивно пражњење?

Десило Вам се да за време трајања службе почнете да говорите језиком који не разумете?

Доживљавали сте нека натприродна искуства?

А нека религијска искуства, као што су визије и исцељења?

Верујете ли у зле духове?

Да ли се могу истерати зли духови из човека?

Верујете ли у пророчанства?

3. УТИЦАЈ КУЛТУРНИХ ЧИНИЛАЦА

а. Улога музике, песме и игре у служби

Шта за Вас значи музичка пратња делова богослужења?
Мислите ли да свирање „живо“ и смењивање спорих и брзих ритмова, уз пратеће вокале, појачава религијски доживљај?
Цркви Вас је привукло певање верских песама уз музичку пратњу?
У Вашој цркви постоје песмарице, са преведеним текстовима верских песама на ромски језик?

б. Неспутаност емотивног доживљаја и испољавања вере

Свештеникова молитва буди у Вама посебне емоције и преплављује Вас наглашеним верским узбуђењем?
Одговара Вам то што за време трајања службе не морате да се суздржавате у испољавању верских емоција (што можете гласно да вичете, страсно да пљескате рукама или да плачете)?
За време трајања службе доживљавате и својеврсно духовно прочишћење и исцељење?

в. Присност у личном контакту и брига о породици и деци као одлика традиционалног ромског културног обрасца

Колико Вам значи то што Вас, пре него што уђете у цркву, увек неко пријатељски дочека и поздрави?
За време трајања службе можете слободно да контактирате са осталом браћом и сестрама, да се додирујете, рукујете?
Значи ли Вам то што на службу можете да поведете своју децу, па и ону најмлађу?

4. Утицај политичких чинилаца

Ваша верска заједница се залаже за религијске слободе и једнакост свих верских заједница?
Бори ли се за људска и политичка права Рома?
Отворено и јавно осуђује нападе и инциденте на своје молитвене домове и вернике, као и других малих верских заједница?
Како бисте реаговали када бисте сазнали да се неки угледни представник Ваше цркве активно бави политиком?
Ако би Вам то неко из цркве предложио, прихватили бисте да се бавите политиком?

Ђ) ОДБАЦИВАЊЕ ОБИЧАЈА ДРУГИХ РЕЛИГИЈА И КОНФЕСИЈА

1. Празновање православних обичаја

Прослављате ли Божић и Ускрс?

Славите ли крсну славу?

Носите ли колач у цркву или позивате свештеника да освети славску водицу?

Позивате ли за славску трпезу „гаџе“, а и они позивају Вас?

Учествујете ли у прославама литија, тј. сеоских слава?

2. Празновање исламских обичаја

У Вашем верском календару место обавезно имају Рамазан и Курбан Бајрам?

Деца се сунете?

Молите се пет пута дневно?

Једете ли икада свињско месо?

3. Празновање традиционалних ромских празника

Незаобилазно је јануарско славље Власуљице/Василице?

Светкујете ли Ђурђевдан?

А теткицу Бибију?

Обилазите ли ромска и неромска култна места?

4. Празновање обичаја из животног циклуса

Правићете својој деци или унуцима свадбу? За Роме из Ваше цркве заснивање брачног односа и даље је прилика за вишедневно окупљање родбине, пријатеља и познаника?

Инсистираћете на склапању грађанског брака у општини или не?

Ко све, и на који начин, учествује у бризи око новорођенчади и мале деце?

Какав је третман болесника у ромској породици?

Како изгледају предсмртни, смртни и посмртни обичаји?

Роми протестанти сахрањују се заједно са осталим мештанима или на засебном гробљу?

Ко од свештених лица присуствује последњем испраћају покојника?

Има ли неких нових празника које сте почели да славите, од како сте приступили цркви?

5. Одржавање обреда и веровања из паганског циклуса

Старије жене и даље бају против урока, гасе жеравицу, исцељују и истерују духове?

Претсказују судбину из шоље, карата или длана?

Врачају, гатају и мађијају?

Могу ли ромска деца у Вашој кући да чују приче о вилама, вештицама, вампирима...?

Верујете ли у добре и лоше снове?

Приносите ли жртву (курбан) кад ствари у свакодневном животу крену по лошем?

Е) РАЗГРАДЊА ТРАДИЦИОНАЛНОГ КУЛТУРНОГ И ВЕРСКОГ ИДЕНТИТЕТА

1. Однос према деци

Данас се у Вашој породици говори ромски језик?

Деца се школују?

У породици се прави разлика између мушке и женске деце?

Саветоваћете децу да се рано жене и удају, попут Вас?

Бираћете им партнере или ћете, на пример, купити младу сину или унуку?

Оправдавате ли сексуалне односе пре пунолетства и пре брака?

2. Асоцијално понашање и склоност пороцима у садашњости

Тучете ли или варате брачног партнера? Туче ли Вас и вара брачни партнер? А како је било пре приступања цркви?

Немате проблема са полицијом? А како је било раније?

Не просите? Радили сте то раније?

Пушите? А пре приступања цркви?

Опијате се? И раније сте то чинили?

Коцкате се? Тако је било и раније?

Дрогирате се? Радили сте то пре?

3. „Ми“ и „они“ као пријатељи

Дружите ли се са сународницима, припадницима других протестантских заједница?

А оним православне или исламске вере?

Да ли је једнака ситуација са истоверницима неке друге, на пример, српске националности?

Да ли то важи и за православце, католике или припаднике ислама неких других националности из земље и иностранства (Срби, Албанци, Немци, Американци, Руси...)?

Да ли се „наш“ свет (Рома и нерома наше протестантске вере) разликује од „њиховог“ света (неверујућих Рома и нерома)?

4. „Ми“ и „они“ као брачни другови

Венчали бисте се, или бисте дозволили Вашем детету да се венча, са Ромом, припадником неке друге протестантске цркве?

Да ли би се шта променило у случају да се ради о Рому православцу или муслиману?

А уколико би се у улози брачног друга појавио припадник Ваше цркве, али друге нације, на пример Србин?

Да ли бисте без проблема изашли пред олтар и са православцима, католицима или припадницима ислама неких других националности из земље и иностранства (Албанци,

Немци, Американци, Руси...)?

Као припадник изабране цркве, да ли се осећате различитим од осталих људи, који јој не припадају?

Постоје ли конкретне предности у односу на њих?

Ж) УТЕМЕЉЕЊЕ НОВОГ ВЕРСКОГ ИДЕНТИТЕТА

1. Постојаност вере

Шта је најважнији разлог због кога посећујете црквену службу (додељује се материјална помоћ, сигурни сте у верничкој групи, осећате испуњеност целог свог бића...)?

Сматрате ли да сте за своје верске поступке одговорни свом старешини или директно Исусу Христу (Јехови), истинском спаситељу?

Осећате ли да сте достигли врхунац у свом верском образовању?

Да ли у свом дому имате Библију?

Да ли су црквене старешине пропитивале колико добро познајете Библију?

Набројте ми које су Ваше најважније верске обавезе?

Придржавате их се само кад сте у цркви, или и у сопственом дому?

2. Испољавање религиозности

Да ли се и ван прописаних богослужења окупљате ради заједничке молитве?

До сада сте упозоравани или кажњавани због нередовног посећивања богослужења?

Пре него што пођете на богослужење, обављате ли неке посебне припреме?

Посећујете цркву и у другим приликама, када није време богослужењу?

Службама присуствују само Роми верници, или је она заједничка за све припаднике цркве?

Како Вас прихватају други верници неромске националности?

А како Ви њих?

Дружите ли се и ван цркве и заједничких служби?

Дајете ли добровољне новчане прилоге цркви? Када и колико?

3. Хоризонтална и вертикална покретљивост верника

Имали сте прилику до сада да путујете и упознате се са својом браћом и сестрама из других градова?

Црква Вам је омогућила да путујете у иностранство?

Пристали бисте, ако би Вам неко из цркве понудио, да

отпутујете у неки други град или земљу на верско школовање и усавршавање?

Волели бисте да будете помоћник свештеника?

Које критеријуме би требало да испуните за тако нешто?

4. Ромски синкретизам и еклектицизам

Да ли повремено тражите обављање одређених верских услуга од стране православног или муслиманског свештенства?

С времена на време одлазите ли у православну цркву?

А у текије?

А кад би постојала у Вашем граду, или у крају у којем живите, да ли бисте понекад отишли и у џамију?

3) ЕМАНЦИПАЦИЈА И ИНТЕГРАЦИЈА

1. Нова етика здравог живота

Да ли се у Вашој кући поклања више пажње хигијени откако сте приступили цркви?

Здравствене књижице су свима оверене?

Децу подучавате да је чистоћа „пола здравља“ и да брину о свакодневnoj личној хигијени (прање руку, зуба, купање...)?

Ђаци у школу одлазе у посебној, чистој и уредној одећи?

Обезбеђујете ли им три оброка дневно?

И остали укућани редовно обедују?

Старији укућани радије користе „проверене методе“

(спецификовати) својих предака кад здравље почне да се нарушава?

Посета лекару се обавља једино кад више „нема где“ и када не помажу бапски рецепти?

Кад доктор одреди процедуру лечења, да ли се тога стриктно придржавате?

Мислите ли да је за болесника боље да буде заједно са осталим члановима породице или га треба изоловати у посебној просторији?

Колико често идете зубару?

Да ли Вам комшије нероми и даље приговарају да сте прљави и да Вам у домовима влада нехигијена?

2. Нова етика рада и предузетништва

Имате ли личну карту?

Да ли се у Вашој цркви често говори о томе да сваки здрав човек треба самостално да зарађује за живот?

На некој проповеди до сада сте били у прилици да чујете како

сваки протестант треба да живи од свог рада и зарађује у „зноју лица свог“?

Свештеник Вам је скренуо пажњу на то како се верник најбоље доказује пред Богом радом, вредноћом и предузимљивошћу?

Да ли добар протестант (пентекосталац, адвентиста, Јеховин сведок, баптиста) треба да буде скроман у захтевима и штедљив?

Делите ли мишљење да се величина вере не огледа само у економском самодоказивању, већ и у бризи за своју породицу и ширу фамилију?

Одговоран верник треба да доприноси бољитку и шире, локалне заједнице?

Припадност верској заједници била је, Вама или неком од чланова домаћинства, олакшавајућа околност за заснивања радног односа или покретање неког другог посла?

Да ли црква којој припадате помаже и друге људе у заједници, или се ограничава искључиво на своје вернике?

3. Нова етика свакодневног живота

Да ли се уважава мишљење сваког члана породице када је у праву?

Како се према Вама односи полиција у крају у којем живите?

Да ли Вас и сада, као некада, пре приступања протестантима, комшије нероми доводе у везу са полукриминалним и криминалним активностима у заједничком крају у којем живите?

Да ли Вам нероми са којима живите у комшијским односима и даље пребацују да сте превише бучни, а да су Вам деца невоспитана?

Да ли сада чешће долазе у Ваше куће или Вас позивају да Ви дођете код њих?

С ким Ваше дете седи у школској клупи?

Да ли се Ваша и њихова деца данас чешће играју заједно?

А да ли уче и пишу домаће задатке заједно?

Има ли неромске деце на прославама ромских рођендана и обрнуто?

II Процедура за разговор са неромским
протестантским старешинама
(Драган Тодоровић 2008)

- 1) Реците нам како је Ваша верска заједница, као протестантска, прихваћена у локалној заједници, у којој је православље (донекле и ислам) већинска вера?
- 2) Зна се да су Роми онај део Вашег верништва који расте. Како су Роми, као верници, примљени од већинских верника – Срба? Да ли су пожељни у храму, молитвеном дому, Дворани краљевства...? Радо ли са њима врше религијске обреде и прослављају празнике? Јер, има мишљења да Роми протестанти не могу бити добри верници, да нису чврсти у вери, да не практикују прописане обреде итд.
- 3) Речима „протестантизација Рома“ се изражава новији процес бројнијег преласка Рома у протестантске мале верске заједнице. Иако се ради о појави која је у току, у одвијању и превирању, нема сагласја у лаичкој и стручној јавности око тога шта је првенствено узрок томе. Према Вашем мишљењу, који су кључни разлози ромског преобраћења на протестантизам?
- 4) Најраспрострањеније тумачење у јавности гласи: протестанти купују Роме хуманитарном помоћи! Могу ли се и до које мере ствари тако поједноставити?
- 5) А, можда, протестантске верске заједнице привлаче Роме јер нуде спонтану побожност и облике заједништва у којима се доживљава људска присност и душевни мир. Има ли истине у томе да су важни и богословски (теолошки) разлози?
- 6) Да ли се, по Вама, Роми из културних разлога преобраћају на протестантизам? Треба ли узети у обзир значај музике, песме и игре у богослужењу, као и неспутаност емотивног доживљаја и испољавања вере током свештеникове молитве и других обреда?
- 7) Има и оних који у преласку Рома на протестантизам проналазе и политичку димензију: мале верске заједнице ће политички еманциповати Роме, јер оне подижу глас против инцидентата сваке врсте и апелују за религијске слободе и једнакост свих верских заједница.
- 8) Ко су Роми који, под утицајем Вашег евангелизаторског рада, напуштају стару у име нове вере? Преовлађују ли верски необразовани, а духовно гладни, појединци или тзв. традиционални верници, чије се верништво исцрпљивало у држању неколико обреда „пра-

дедовске“ религије (крштење, венчање, погреб)? Можда се верски препород дешава појединцима претходно врло добро упознатим са властитиом верском традицијом и ритуалима и високо развијеном религијском свешћу – активним члановима Српске православне цркве или Исламске заједнице!?

9) Протестантске религијске организације су добро организоване заједнице, са разрађеним механизмима интеграције и укључивања чланова у живот и делатност цркве. Донеле су Ромима много тога што им је било ускраћено у православљу, римокатоличанству и исламу: достојанство и уважавање, бригу и скрб, наду и перспективу. Препознајете ли и друге позитивне последице процеса протестантизације међу Ромима у свакидашњем животу, које би допринеле њиховој даљој еманципацији и интеграцији у шире друштво?

10) За крај и питање: шта Ви очекујете у погледу даљег ширења протестантизма међу Ромима? Да би масовније Роми пришли вашој верској заједници, шта би она требало, пре свега, да предузме?

III Процедура за разговор са ромским
протестантским старешинама
(Драган Тодоровић 2008)

- 1) Зна се да су Роми онај део Вашег верништва који расте. Како су Роми, као верници, примљени од већинских верника – Срба? Да ли су пожељни у храму, молитвеном дому, Дворани Краљевства...? Радо ли са њима врше религијске обреде и прослављају празнике? Јер, има мишљења да Роми протестанти не могу бити добри верници, да нису чврсти у вери, да не практикују прописане обреде итд.
- 2) Речима „протестантизација Рома“ се изражава новији процес бројнијег преласка Рома у протестантске мале верске заједнице. Иако се ради о појави која је у току, у одвијању и превирању, нема сагласја у лаичкој и стручној јавности око тога шта је првенствено узрок томе. Према Вашем мишљењу, који су кључни разлози ромског преобраћења на протестантизам?
- 3) Најраспрострањеније тумачење у јавности гласи: протестанти купују Роме хуманитарном помоћи! Могу ли се и до које мере ствари тако поједноставити?
- 4) А, можда, протестантске верске заједнице привлаче Роме јер нуде спонтану побожност и облике заједништва у којима се доживљава људска присност и душевни мир. Има ли истине у томе да су важни и богословски (теолошки) разлози?
- 5) Да ли се, по Вама, Роми из културних разлога преобраћају на протестантизам? Треба ли узети у обзир значај музике, песме и игре у богослужењу, као и неспутаност емотивног доживљаја и испољавања вере током свештеникове молитве и других обреда?
- 6) Има и оних који у преласку Рома на протестантизам проналазе и политичку димензију: мале верске заједнице ће политички еманциповати Роме, јер оне подижу глас против инцидената сваке врсте и апелују за религијске слободе и једнакост свих верских заједница.
- 7) Шта је одиграло пресудну улогу у чину Вашег личног приступа цркви? Потанко нам опишите зашто сте се и како одлучили на тај корак.
- 8) Ко су Роми који, под утицајем Вашег евангелизаторског рада, напуштају стару у име нове вере? Преовлађују ли верски необразовани, а духовно гладни, појединци или тзв. традиционални верници,

чије се верништво исцрпљивало у држању неколико обреда „прадедовске“ религије (крштење, венчање, погреб)? Можда се верски препород дешава појединцима претходно врло добро упознатим са властитиом верском традицијом и ритуалима и високо развијеном религијском свешћу – активним члановима Српске православне цркве или Исламске заједнице!?

9) Протестантске религијске организације су добро организоване заједнице, са разрађеним механизмима интеграције и укључивања чланова у живот и делатност цркве. Донеле су Ромима много тога што им је било ускраћено у православљу, римокатоличанству и исламу: достојанство и уважавање, бригу и скрб, наду и перспективу. С обзиром на то да сте добар познавалац сопственог народа, препознајете ли и друге позитивне последице процеса протестантизације међу Ромима у свакидашњем животу, које би допринеле њиховој даљој еманципацији и интеграцији у шире друштво?

10) Шта Ви очекујете у погледу даљег ширења протестантизма међу Ромима? Да би масовније Роми пришли вашој верској заједници, шта би она требало, пре свега, да предузме?

11) У Вашој верској заједници има (или нема) чисто ромских цркава у неким местима. Да ли очекујете њихову појаву и бројчани раст, и да ли би то допринело да се Роми масовније Вама прикључе?

12) Како су Роми који су пронашли себе у протестантизму прихваћени од стране сународника православне и исламске вере? Има ли примера религијске нетолеранције?

13) Са друге стране, како преобраћени Роми гледају на ромску сабраћу у православљу и исламу? Примећујете ли неке тенденције које воде ка промени традиционалног културног идентитета? Посматрано из нове визуре, ко смо сада „ми“, а ко су сада „они“?

14) Кога невенчани Роми и Ромкиње који су примили крштење у Вашој цркви бирају за будуће брачне партнере?

15) Када преобраћени сународник у својој практичној религиозности – при неком чину, обичају или празнику – унесе примесе православља или ислама, како се на то гледа у Вашој цркви: осуђује се или се прима као резултат живота у интеркултурном, односно мултикултурном и вишеверском друштву?

IV Процедура за разговор са старешинама традиционалних
цркава и верских заједница
(Драган Тодоровић 2008)

- 1) Ко су преовлађујући верници у молитвеним домовима у Вашој парохији/цемату и има ли међу њима Рома? Колико их је бројчано и јесу ли сви крштени верници?
- 2) Ако их има, због чега најчешће долазе?
- 3) Како су Роми, као верници, примљени од осталог православног/исламског верништва? Да ли су пожељни у цркви/цамији? Радо ли са њима врше религијске обреде и прослављају празнике? Јер, има мишљења да Роми не могу бити добри верници, да нису чврсти у вери, да не практикују прописане обреде итд.
- 4) Да ли ширите јеванђеље или Куран и у ромским насељима на територији Ваше парохије/цемата? Позивате ли Роме да присуствују литургијама/молитвама и часовима веронауке, односно вршите ли одређене верске услуге у њиховим домовима? Ако не, зашто је то тако?
- 5) Улазите ли у ромске домове и из чисто људских разлога, да видите како живе и шта их мучи, тј. понудите им конкретну помоћ?
- 6) Речима „протестантизација Рома“ изражава се новији процес бројнијег преласка Рома у протестантске мале верске заједнице. Јесте ли упознати са овим процесом и, према Вашем мишљењу, који су кључни разлози ромског преобраћења на протестантизам?
- 7) Најраспрострањеније тумачење у јавности гласи: протестанти купују Роме хуманитарном помоћи! Могу ли се и до које мере ствари тако поједноставити?
- 8) А, можда, протестантске верске заједнице привлаче Роме јер нуде спонтану побожност и облике заједништва у којима се доживљава људска присност и душевни мир. Има ли истине у томе да су важни и богословски (теолошки) разлози?
- 9) Да ли се, по Вама, Роми из културних разлога преобраћују на протестантизам? Треба ли узети у обзир значај музике, песме и игре у богослужењу, као и неспутаност емотивног доживљаја и испољавања вере током свештеникове молитве и других обреда?
- 10) Има и оних који у преласку Рома на протестантизам проналазе и политичку димензију: мале верске заједнице ће политички еманциповати Роме, јер оне подижу глас против инцидената сваке врсте

и апелују за религијске слободе и једнакост свих верских заједница.

11) Како су Роми који су пронашли себе у протестантизму прихваћени од стране сународника православне/исламске вере? Има ли примера религијске нетолеранције?

12) Препознајете ли, ипак, позитивне последице процеса протестантизације међу Ромима у свакидашњем животу (хигијенске навике, смањење криминала, бољи породични односи, школовање младих Рома...), које доприносе њиховој даљој еманципацији и интеграцији у шире друштво?

13) Да би масовније Роми пришли вашој верској заједници, шта би она требало, пре свега, да предузме?

14) Како бисте одреаговали ако бисте чули предлог од стране српских Рома за отварањем чисте ромске православне цркве?

15) По Вашем мишљењу, да је раније у близини ромских малаха било цркве/цамије, да ли би је Роми чешће посећивали и обављали религијске обреде?

16) Да ли бисте пристали на увођење богослужења/исповедање ислама на ромском језику, зарад већег ромског присуства у молитвеним храмовима? Знате ли за постојање преведених богослужбених књига на ромски језик?

17) Има ли ромских свештеника/хоџа у српским црквама, посебно у југоисточној Србији? Односно, да ли бисте имали нешто против уколико би се у будућности појавило више попова Рома или ромских студената неког од православних Теолошких факултета?